

Co się w ciągu tych kilkunastu lat, zwłaszcza na Wofyniu, wydarzyło? Otóż doszło do zjawiska, które często nazywane jest zburzeniem starego świata. Świata opartego na w miarę akceptowalnym przez wszystkich ładzie, z dobrym carem chłopskim, który dał chłopom ziemię w czasie reform uwłaszczeniowych. Był to w dodatku świat, w którym ludność ukraińska nie bardzo akceptowała panów i dziedziców, ale traktowała ich jako swego rodzaju zło konieczne, dopust boży, właśnie - element świata skonstruowanego gdzieś wyżej, chronionego przez Opatrzność.

Między 1905 a 1920 r. ta stabilna, tradycyjna wizja świata z dwóch powodów legła w gruzach. Po pierwsze car okazał się wcale nie wszechmocnym ojcem całego ludu i wojnę z kretesem przegrał. Okazało się, że jego rządzenie i urzędnicy, jak również i sam car nie są gwarantem świata, że Opatrzność cara jednak nie pilnuje. Po drugie, okazało się, że można sformułować idee, które proponują budowę zupełnie nowego świata; świata - mówiąc w skrócie - bez panów, świata, w którym ludność chłopska (stanowiąca przeważającą większość mieszkańców Wołynia) mogła zorganizować sobie życie na własny rachunek. I nawet jeżeli sobie nawzajem czyniła krzywdę, to była ona zadawana między sobą i w swoich sprawach, a nie doznanawana od kogoś z zewnątrz, od kogoś, kto z definicji, z systemu, miał prawo chłopom ukraińskim taką krzywdę wyrządzić.

W latach 1917-1919 na Ukrainie, na całość Wołyniu - zarówno na tej części, która głównie pozostała w Polsce, jak i tej, która weszła w skład Ukraińskiej Republiki Radzieckiej - miała miejsce rewolucja agrarna, w czasie której, praktycznie rzecz biorąc, wszystkie majątki ziemskie zostały zajęte przez ludność chłopską. W pierwszej jej fazie okoliczna ludność wypędzała dziedziców, rozbierając ziemię, majątek i inwentarz. Kiedy jednak w 1918 r. razem z hetmanem Skoropadzkim² dziedzice wrócili, to w drugiej fazie rewolucji agrarnej, która nastąpiła jesienią 1918 r., większość tych właścicieli ziemskich straciła już życie. Było wówczas wiele ofiar śmiertelnych. Dla chłopów stało się bowiem jasne, że nie wystarczy wypędzić pana, że trzeba go zabić, żeby przestał istnieć.

Co więcej, po 1920 r. Wofyń został podzielony na tę część, gdzie zbudowano świat bez panów, czyli Ukrainę radziecką, i tę część, gdzie panowie wrócili. Dość powszechnie pojawia się wtedy terminy, w których chłopcy opisywali tamten świat po dwudziestym roku jako świat pańskiej swobody. Powstała

² Pawło Skoropadzkij, ukr. Павло Скоропадський (1873-1945), konserwatywny polityk ukraiński, oficer carski, w 1918 r. hetman Wschodniej Ukrainy, następnie przebywał na emigracji w Niemczech; przywódca obozu monarchistów (red.).

więc sytuacja, w której znaczna część ukraińskiej, wiejskiej ludności Wołynia żyła w poczuciu krzywdy, że im się nie udało to, co udało się ich sąsiadom. Po drugie - w oparciu o doświadczenie rewolucji, wieś w masowej skali odmawiała legitymizacji państwa polskiego, czyli już na początku międzywojennego dwudziestolecia powstała sytuacja, w której ludność ukraińska czuła się nie u siebie. Czuła, że system, świat, państwo, w którym żyje, jest państwem niesprawiedliwym, narzuconym i nie należy mu się podporządkowywać.

Powstały więc w ten sposób trwałe fundamenty pod konflikt strukturalny, którego moim zdaniem nie dało się w żaden sposób załatwić propozycjami porozumienia, ograniczonymi koncepcjami dla ludności ukraińskiej. Tu, wydaje mi się, tkwi jedna z istotnych przyczyn napięcia narastającego właściwie na terenie całego Wołynia, ale też Polesia, trwającego po 1939 r.

Magdalena Nowak: Dziękuję bardzo, proszę Pana prof. Ołeksandra Zajcewa.

Олександр Зайцев, До питання про витоки волинської трагедії

Прийнято вважати, що існують поважні розбіжності між польськими і українськими істориками у визначенні причин наростання польсько-української ворожнечі напередодні та в роки Другої світової війни. Справді, якби за круглим столом зібралися, скажімо, Люцина Кулінська³, Чеслав Партач⁴ і Володимир В'ятрович⁵, то дискусія, ймовірно, була

³ Lucyna Kulińska (ur. 1955), historyk, specjalizujący się w stosunkach polsko-ukraińskich w XX w. W swoich wystąpieniach i publikacjach poświęca wiele uwagi sprawie Wołynia. Wydała m.in.: *Narodowcy. Myśl polityczna i społeczna Obozu Narodowego w Polsce w latach 1944-1947*, Warszawa 2001 (współautorzy: M. Orłowski, R. Sierchuła); *Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922-1939*, Kraków 2009; *Dzieje Komitetu Ziemi Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943-1947*: t. 1, Kraków 2000 i t. 2: *Dokumenty i materiały zgromadzone przez działaczy i członków KZW*, Kraków 2011 (red.).

⁴ Czesław Partacz, historyk, autor m.in. *Od Badeniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888-1908*, Toruń 1997; wraz z K. Ładą, *Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie drugiej wojny światowej*, Toruń 2004; *Razem czy przeciw sobie. Studia z przeszłości Polaków i Ukraińców (Rusinów i Haliczjan)*, Koszalin 2013 (red.).

⁵ Wotodymyr Wiatrowycz, ukr. Володимир В'ятрович (ur. 1977), historyk zajmujący się ukraińskim ruchem niepodległościowym, od marca 2014 r. przewodniczący Ukraińskiego IPN, uznawany za apologetę OUN-UPA i za reaktor ukraińskiej polityki historycznej. Napisał m.in. В. В'ятрович, *Друга польсько-українська війна. 1942-1947*, 2-ге вид., Київ 2012; wyd. pol.: *Druga wojna polsko-ukraińska 1942-1947*, tłum. M. Iwanek, Warszawa 2013 (red.).

б досить гострою⁶. Із цього однак не випливає, що безсторонній підхід до проблеми неможливий. Читаючи праці Володимира Менджецького, Анджея Хойновського, Гжегожа Мотики, я згідний майже з усім, що в них написано про міжвоєнний період. Наприклад, із праць професора Хойновського беззаперечно випливає, що політика польських урядів і різних політичних таборів стосовно українського питання здебільшого вела не до його вирішення, а до загострення⁷.

Можливо, найбільш лапідарно і точно результати міжвоєнного періоду для польсько-українських стосунків сформулював Володимир Менджецький: "За одностайною оцінкою політиків та істориків, як поляків, так і українців, політика польської держави в міжвоєнну добу призвела до загострення польсько-українського конфлікту, а надто в останні роки перед вибухом другої світової війни. До найчастіше згадуваних негативів цієї політики належать:

- пацифікація 1930 року, арешти українських політиків, ліквідація громадських і культурних організацій (наприклад, "Пласту"),
- мовні закони 1924 року, обмеження в розвитку освіти українською мовою (символом чого є справа українського університету),
- кроки з метою примусового повернення православних до католицизму і нищення православних святинь,
- брак заходів для покращення становища дрібного українського рільництва, а навпаки, сприяння напливові на українські землі польських осадників (поглиблення аграрного перенаселення, брак задовільної аграрної реформи, військово-осадництво),
- обмеження у працевлаштуванні православних і греко-католиків у державних установах, особливо в адміністрації, війську, поліції, транспорті й комунікаціях, зв'язку"⁸.

⁶ Por.: L. Kulińska, *Działalność terrorystyczna i sabotażowa...*; C. Partacz, *Przyczyny banderowskiego ludobójstwa na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*, [w:] *Działalność nacjonalistów ukraińskich na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*, red. B. Grott, Warszawa 2010, s.161-172; В.В'ятрович, *Друга польсько-українська війна. 1942-1947*, 2-ге вид., Київ 2012, szczególnie s. 45-61.

⁷ A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939*, Wrocław 1979; *idem*, *Ukraina*, Warszawa 1997, s. 77-87, 108-132.

⁸ W. Mędrzecki, *Polityka narodowościowa II Rzeczypospolitej...*, s. 14. З цим згідні не всі польські історики. Люцина Кулінська, навпаки, вважає, що політика польської держави щодо українців була надто ліберальною, і саме це призвело до катастрофічних наслідків (L. Kulińska, *Działalność terrorystyczna i sabotażowa...*, s. 11-27; *eadem*, *Głównie aspekty polityki II Rzeczypospolitej w stosunku do mniejszości ukraińskiej - zarys problematyki badawczej*, [w:] *Działalność nacjonalistów ukraińskich...*, s. 103-159.

Професор Менджецький формулює важливе для історичної пам'яті поляків питання: "...Чи ми, як панівна нація і господарі держави, зробили в міжвоєнну добу все можливе, щоб принаймні пом'якшити конфлікт. Відповідь буде рішуче негативною. Переважна більшість поляків визнала, що польсько-українська суперечка розв'язана остаточно, і сучасний стан існуватиме завжди. Як наслідок, вона вважала, що завдання Польської держави - це використання плодів перемоги і гарантування польськості Польщі від Бидгоща до Заліщиків. І польські урядовці щосили над цим працювали"⁹.

Особливої уваги заслуговує вплив польського націоналізму і, зокрема, польської ендеції. Магдалена Новак цілком слушно зазначає, що ендеки прагнули до створення однопонаціональної держави, вважаючи що тільки така держава могла вижити в тогочасній Європі". При цьому однопонаціональну державу розуміли як моноетнічну, державу тільки польського етносу, а звідси випливало прагнення до національної асиміляції слов'янських меншин на Кресах всіма засобами, включаючи й примусові. Щоправда з 1926 року ендеки не мали прямого впливу на державну політику, але під кінець 1930-х років правлячий табір пілсудчиків на практиці керувався в політиці щодо українців тими постулатами, які раніше сформулювали ендеки. Наприкінці 1930-х років ендеки могли з повним правом тішитися тим, що їхня ідеологія фактично опанувала польське суспільство.

Взаємодія польського і українського націоналізмів мала різні виміри: з одного боку бачимо боротьбу, а з іншого - значний вплив польського націоналізму на український. Українські націоналісти теж прийняли концепцію однопонаціональної держави, яку розуміли як державу моноетнічну, теж були плани національної асиміляції меншин, зокрема поляків, у майбутній Україні. Разом з тим, у радикальній частині ОУН побутувала думка, що поляків надто багато, вони надто патріотично налаштовані щодо своєї держави, й асимілювати їх не вдасться, а тому треба очистити українську територію від поляків або принаймні зменшити їхню кількість, не зупиняючись навіть перед найгострішими засобами.

У підсумку двадцятирічний досвід перебування в польській державі для українців був радше негативним. Гжегож Мотика пише: "Підсумовуючи події міжвоєнного періоду, слід визнати, що він для українців не

⁴ W. Mędrzecki, *Polityka narodowościowa II Rzeczypospolitej...*, s. 17.

¹⁰ M. Nowak, *Narodowcy i Ukraińcy. Narodoiva Demokracja wobec mniejszości Ukraińskiej w Polsce, 1922-1939*, Gdańsk 2007, s. 287-288.

був вдалим. У порівнянні з роками панування Габсбургів, соціально-культурні умови життя українців значно погіршилися, а українській інтелігенції практично був закритий шлях до кар'єри - недотримання обіцянки про впровадження в Галичині самоврядування та створення українського університету призвели до того, що українці з великою недовірою ставилися до усіх польських запевнень. Тим паче, усвідомлюючи популярність ендецьких закликів до проведення жорсткого курсу супроти українського населення, вони серйозно побоювалися за долю національної спільноти. Повсюдним було переконання, що тільки здобуття власної держави може запобігти денационалізації українців. А звідсіля вже тільки один крок до підтримки радикальних задумів націоналістів"¹¹.

Сказане не означає, що головною і єдиною причиною трагедії, яка розгорнулася на Волині в 1943 році, була політика польських урядів і польських націоналістів, однак її треба брати до уваги для того, щоб зрозуміти чому заклики до насильства падали на сприятливий ґрунт. Почуття дискримінації і кривди, про яке говорить професор Менджецький, якраз і породжувало сприятливий ґрунт для реалізації цих закликів. Менджецький пропонує ще одне цікаве пояснення, яке виводить зі змін у психології й світогляді селянства, що настали після революційних подій 1917-1920 років. Для селян "пани" перестали бути невідлучною частиною світового порядку. Вони стали ворогами, яких можна було здолати, тим паче, що приклад СРСР нібито наочно показував, що світ без панів - не утопія, а реальність, причому дуже близька.

Це цікава інтерпретація, і справді варто замислитись, наскільки ця селянська психологія і зміни у світогляді сприяли спалаху насильства в 1940-х роках. Однак у другій частині своєї доповіді я зупинюся на іншому питанні: як визрівала ідея вирішення польського питання в середовищі ОУН у 1930-х роках? Конкретніше: чи існували вже тоді в середовищі ОУН плани етнічної чистки поляків?

Деякі автори виводять причини українсько-польського конфлікту безпосередньо з ідеології українського інтегрального націоналізму, доводячи, що вона була засадничо антипольською і що мету усунення всіх поляків з українських земель, не зупиняючись перед фізичним знищенням, ОУН сформулювала ще у 1930-х роках чи навіть у 1929 році¹². На-

приклад, Віктор Поліщук твердив, що завдання повного усунення всіх поляків з українських земель нібито поставив уже перший Конгрес українських націоналістів 1929 року. У такий спосіб автор інтерпретував слова з постанов Конгресу про "цілковите усунення окупантів з українських земель"¹³. Слово "усунення" він тлумачив як фізичне знищення, а під окупантами начебто малися на увазі не лише адміністративні, військові та поліційні структури, а всі поляки та інші представники ворожих націй¹⁴.

Інші дослідники категорично заперечують подібні погляди. Володимир В'ятрович пише: "Виступи ОУН проти Польщі були передусім виявом антиокупаційної боротьби, а не антипольської. Конкретні акції [...] спрямовувалися проти представників окупаційного режиму та його структур, а не проти польського народу". Щоправда, вже в наступному реченні автор наводить цитату з відозви ОУН 1931 року, яка не зовсім узгоджується з його твердженням: "Українська нація бореться [...] проти устремлінь ворожої нам польської нації поневолити не свої українські землі"¹⁵. Виходить, ворожою вважали все-таки цілу польську націю, ясна річ, не тому, що вона польська, а тому, що в очах ОУН ця нація була окупантом українських земель.

Спробуймо відповісти на питання: чи існували в ОУН ще перед вибухом Другої світової війни плани проведення широкомасштабної збройної антипольської акції з метою очищення західноукраїнських земель від поляків? Перш за все належить встановити, чи впливали подібні дії з ідеології і програмних засад ОУН, далі - чи фігурували такі наміри в документах, що відображали воєнно-політичну стратегію ОУН?

Всупереч твердженням Поліщука та його однодумців, у офіційних документах організації немає жодних прямих вказівок щодо необхідності усунення *всіх* поляків з України. Цитати з матеріалів Конгресу українських націоналістів, які наводив Поліщук, не можуть слугувати переконливим доказом. Якщо не виривати цитату із контексту, а уважно прочитати "Звернення Конгресу Українських Націоналістів", стає зрозумілим, у якому значенні засновники ОУН вживали слово "окупанти".

maszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945*, Warszawa 2000, s. 11-22; L. Kulińska, *Działalność terrorystyczna i sabotażowa...*

¹³ Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали, упор. В. Муравський, Львів 2006, с. 295.

¹⁴ W. Poliszczuk, *Gorzka prawda: Zbrodnicość OUN-UPA (spowiedź Ukrainca)*, Toronto-Warszawa-Kijów 1995, s. 255-256.

¹⁵ В. В'ятрович, *op. cit.*, с. 51.

¹¹ Г. Мотика, *Від волинської різанини до операції «Вісла»: Польсько-український конфлікт 1943-1947 pp.*, пер. з пол. А. Павлишина, Київ 2013, с. 21; wyd. pol.: G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943-1947*, Kraków 2011.

¹² Див., наприклад: W. Poliszczuk, *Źródła zbrodni OUN i UPA: Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu*, Toronto 2003; R. Szawłowski, *Przedmowa*, [w:] E. Siemaszko, W. Sie-

У першому абзаці звернення читаємо: "Боротьба Української Нації за незалежність у рр. 1917-[19]20 скінчилася поразкою. Поневолення України змінило лише форму. Кількість окупантів української землі збільшилася"¹⁶. Цілком очевидно, що йшлося не про демографічний приріст польського, російського та румунського населення на українських землях, а про збільшення кількості держав-окупантів з двох (Росія і Австро-Угорщина) до трьох (СРСР, Польща і Румунія) або чотирьох (в ОУН тоді не було єдності, чи розглядати Чехословаччину як окупанта). Отже, "усунення всіх окупантів з українських земель" слід розуміти лише як ліквідацію панування держав-окупантів над цими землями.

Разом з тим слід визнати, що ідеологія інтегрального націоналізму - а саме такою була ідеологія ОУН - трактувала як ворогів усіх членів т. зв. "ворожих націй". Провідні діячі ОУН поділяли тезу інтегрального націоналізму, що боротьба у світі точиться між націями як цілісними спільнотами і що міжнародна солідарність поневолених проти визискувачів є ілюзією. У 1934 році Володимир Мартинець писав членові ОУН полковникові Тимошу Омельченку: "У двох Ваших статтях натрапив я на думку, яку не повинні Ви поширювати: мовляв, і українці, і поляки та москалі як народи, є під однаковим кнутом і визиском тих, що володіють над нами (себто влади). Думка небезпечна, бо викликає жалість до "поневолених" москалів і поляків і якусь солідарну ненависть до "правителів", - а по друге невірна: ми українці зазнали гнет усякого рода влад польських і московських [...], всі ті влади - це еманція народів польського і російського [...]. Якраз у відмінність від соціалістів, що проповідують солідарність боротьби проти "влади визискувачів", ми проповідуємо боротьбу з націями ворожими, всіми її членами на всіх ділянках"¹⁷. Звідси впливав погляд, що під час національної революції слід трактувати як ворогів не лише функціонерів окупаційних режимів, а й усіх поляків, росіян, румунів тощо.

Серед поляків чи не найбільшими ворогами вважали осадників. Наприкінці 1930-х років чимало членів ОУН вважали за необхідне перейти від словесної боротьби проти осадництва до прямих дій. У цьому зв'язку варто згадати "протиолонізаційну акцію", проведену низовими клітинами ОУН в деяких місцевостях Галичини у 1937 році. Її перебіг описав у своїх спогадах Богдан Казанівський: "Хтось зібрав групу людей

Конгрес Українських Націоналістів 1929 р. ..., с. 295.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ, ф. 3833, оп. 3, спр. 1, арк. 78.

і подався на польську колонію коло села Дмитрова. Там наказали всім колоністам запакувати своє добро на вози і ще до схід сонця виїхати на захід, на свою польську землю. Якщо ні, згинуть. Твердий наказ, як доля поневоленого народу. Відчули чужі люди погрозу й поспішно завантажили своє добро, а хлопці ще й допомагали, щоб швидше виїхали на битий шлях на Холоїв. До сходу сонця вже не було колоністів, не стало і їхніх хат, все було здемольоване. Не стало гнізда, до якого могла б повернутися чужа птиця"¹⁸. Цей приклад свідчить, що вже наприкінці 1930-х років деякі члени ОУН не цуралися ідеї силового очищення українських земель від чужинців.

У наступні роки ідея силового вирішення проблеми "ворожої колонізації" відкрито фігурує на сторінках оунівських видань. Микола Сціборський у книжці "Земельне питання" детально обговорив проблему російської, польської та румунської колонізації українських земель і дійшов такого висновку: "До цієї ворожої кольонізації та її наслідків - націоналістична влада застосовується з найбільш безкомпромісовою рішучістю. Цей чужий паразитарний наріст на нашому національному організмі буде вирваний із корінням. Треба передбачити, що велика частина цих, осівших в Україні, московсько-польських та інших прихоськів буде матеріально і фізично винищена вже в перших часах революції. Рештки ворожої кольонізації, націоналістична влада зліквідує законодавчо-адміністративним шляхом. При уложенні мирових договорів із теперішніми окупантами, вона поставить домагання репатріації кольоністів. У випадку ухилення від цього домагання - влада переводитиме репатріацію мимо й всупереч волі дотичних держав. Можна передбачити, що така ліквідація ворожої кольонізації викличе зойки різних чинників про "гуманізм", "правність" і тд. З цією лицемірною демагогією державна влада не рахуватиметься в рівній мірі, як не рахуються тепер окупанти із зойками й жертвами грабованого українського села. Там, де рубатиметься ліс, летітимуть і тріски! Вийняток може бути застосований до тих кольоністів (походженням із ворожих Україні національностей), що осіли на наших землях від давніх часів..."¹⁴.

Ще жорсткіші заходи не лише до колоністів, а до всіх поляків, що мешкали на українських землях, пропонував застосувати інший видатний діяч ОУН - Михайло Колодзінський, автор праці "Воєнна доктрина

¹⁸ Б. Казанівський, *Шляхом Леїнди: Спомици*, Лондон 1975, с. 25.

¹⁴ М. Сціборський, *Земельне питання*, Париж 1939, с. 85-86.

українських націоналістів" (1938). При її читанні відчувається, що над автором, як і над його соратниками, тяжіла примара катастрофи попередньої спроби здобути незалежність. Колодзінський за всяку ціну прагнув уникнути помилок, які призвели до її поразки. Однією з таких помилок він уважав надто ліберальну, на його думку, політику щодо "ворожих" націй - поляків, євреїв і росіян. "Военна доктрина" передбачала кардинально відмінні заходи. У розділі "Націоналістичне повстання" читаємо: "Наше повстання не має тільки за завдання зміну політичного устрою. Воно мусить вичистити Україну з чужого, ворожого елемента й з недоброго власного, ріднього. Тільки під час повстання буде нагода вимести буквально до останньої ноги польський елемент із З[ахідних] У[країнських] З[емель] і в цей спосіб закінчити польські претенсії про польський характер цих земель. Польський елемент, що буде чинно ставити спротив, мусить улягти в боротьбі, а решту треба зтероризувати й примусити до втечі за Вислу. Бо не можна до цього допустити, щоб по здобуттю З.У.З., польський елемент міг тут жити побіч Українців. З.У.З. в будучій Українській Державі має бути чистий під національним оглядом, бо ці землі мають особливе значіння для будучої Української держави, й тому не буде часу на боротьбу з польським елементом, якщо би такий ще вийшов не розтросчений зовсім з повстання. [...] Треба пам'ятати, що чим більше пропаде під час повстання ворожого елемента, тим легше буде відбуватися будова Української держави й тим сильнішою вона буде"²⁰.

Колодзінський вважав необхідним не лише очистити українські землі від поляків, а й повністю знищити двори польських землевласників, як символи чужого панування. Він писав, що під час майбутнього українського повстання "треба знищити до фундаменту польські двори й на тому місці зробити спортивні площі, щоби молода генерація юнаків Соборної України гартувала своє здоров'я на тому місці, де прадіди й батьки тратили силу й честь". Нищенню польських дворів слід було надати символічного значення. "Таке знищення, - твердив Колодзінський - не буде вандалізмом, але символічним знищенням ворожої влади". Він радив навіть розробити спеціальний ритуал спалення польського двору на зразок руйнування Бастилії²¹.

²⁰ Архів ОУН у Києві, ф. 1, оп. 1, спр. 466, арк. 103-104. З огляду на цей документ вже не виглядає беззаперечною теза деяких дослідників, що «боротьба проти польської колонізаційної політики не передбачала фізичного знищення осадників» (М. Посівнич, *Вотно-політична діяльність ОУНУ 1929-1939 роках*, Львів 2010, с. 178).

²¹ Архів ОУН у Києві, ф. 1, оп. 1, спр. 466, арк. 100-103.

"Военна доктрина" Колодзінського передбачала не тільки виметнення "до ноги" польського елемента із західноукраїнських земель, а й часткове винищення інших "ворожих" меншин ("Повстання ОУН має знищити живі ворожі сили на укр[аїнських] землях. [...] До тих сил належить рівнож побіч регулярної армії, ціле вороже населення і всі ті меншини, що ставляться вороже до укр[аїнської] самостійности"), а особливо євреїв ("чим більше загине Жидів під час повстання, тим буде краще для української держави")²².

Наведені фрагменти з розділу "Націоналістичне повстання" "Военної доктрини" Колодзінського спонукають ще раз застановитися над питанням про генезу антипольської акції ОУН-УПА 1943 року. В частині української історіографії утвердилася думка, що рішення про "деполонізаційну" акцію на Волині визріло в керівництві бандерівської ОУН безпосередньо перед її проведенням як реакція на позицію польського емігрантського уряду та діяльність місцевих поляків²³. Читаючи працю Колодзінського, бачимо, що він обґрунтував необхідність саме таких дій ще в 1938 році. Утім, не варто поспішати з висновком, що ОУН вже тоді мала чіткий план етнічної чистки і лише чекала слушної нагоди. Невідомо, чи поділяли погляди Колодзінського інші керівні діячі ОУН, чи обговорювали такі пропозиції між 1938 і 1943 роками. Проблема потребує дальшого дослідження.

Історик не може обмежитися констатацією факту, що деякі провідні члени ОУН вважали винищення "ворожого" населення необхідним для добра майбутньої Української держави. Важливо зрозуміти, чому вони прийшли до подібних переконань. По-перше, не слід забувати, що Колодзінський дописував свою "Военну доктрину" наприкінці "мирного" десятиліття, яке за масштабами масових убивств і насильних депортацій цивільного населення значно перевищило досвід кількох попередніх поколінь. "Доба жорстока, як вовчиця" (Олег Ольжич) була особливо жорстокою до українців, мільйони яких стали жертвами комуністичного терору і Голодомору. Щоправда, становище українців під польською владою було далеко не таким трагічним, але й тут фактична дискримінація і репресії за принципом колективної відповідальності породжували почуття національної кривди. Особливо болісний слід у поль-

²² *Ibidem*, арк. 135, 137.

²³ Див., наприклад: І.І. Льюшин, *Бойові дії ОУН і УПА на антипольському фронті*, [в:] *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси*, відп. ред. С.В. Кульчицький, Київ 2005, розділ 5, с. 294.

сько-українських відносинах залишила "пацифікація" 1930 року. Жадоба помсти захоплювала не лише простих селян, а й радикально налаштованих політиків, що мріяли про відплату ворогам, якими в їхніх очах були не лише конкретні ініціатори й виконавці репресій, а й "ворожі нації" в цілому.

По-друге, соціал-дарвіністська концепція неунікненної боротьби між націями була важливою складовою інтегрального націоналізму, який лежав в основі ідеології ОУН. Згідно з його теоріями, нація є не сукупністю індивідів, а колективною особистістю, що охоплює всі минулі, теперішні і майбутні покоління, і діє, як живий організм. Між націями точиться боротьба за існування в якій виживають лише ті, в кого більше розвинена воля до життя, влади і експансії. За Дмитром Донцовим, якого багато членів ОУН вважали своїм духовним батьком, нації, "як це є і в органічному світі, здані на вічну конкуренцію між собою, ...ані навіть дві з них не можуть зміститися на однім і тим самим клаптику землі під сонцем, як не можуть зміститися на однім квадраті шахівниці дві різнокольорові фігури: слабша (в даний момент) мусить уступитися, аби її місце зайняла сильніша"²⁴. Звідси - лише крок до визнання необхідності етнічних чисток, і послідовники Донцова його зробили.

Отже, наприкінці 1930-х років серед членів ОУН існували різні проекти вирішення "польського питання" в ході майбутньої національної революції: від примусової репатріації колоністів, переселених на Волинь і в Галичину в 1920-30-х роках, до "остаточного вирішення" польського питання шляхом винищення частини польського населення і вигнання решти на етнічні польські землі. Разом з тим, немає підстав уважати, що остання концепція, яку пропонував, зокрема, Колодзінський, набула статусу офіційної доктрини ОУН. Немає даних про те, що Провід ОУН будь-коли офіційно затверджував "Воєнну доктрину українських націоналістів". Ми можемо стверджувати лише те, що серед активу ОУН існувала група, яка дотримувалась радикальних поглядів на вирішення "польського питання". Дальші дослідження мали б з'ясувати низку питань: наскільки численною і впливовою була група однодумців Колодзінського; наскільки відомою була його праця серед членів організації; нарешті, чи існував зв'язок між теоретичними викладками діячів ОУН 1938-1939 років і практичними діями ОУН-Б і УПА під час Другої світової війни.

²⁴ Д. Донцов, *Твори*, т. 1, Львів 2001, с. 282.

Magdalena Nowak: Przekazuję głos prof. Andrzejowi Chojnowskiemu.

Andrzej Chojnowski, */eszcze o czasach II Rzeczypospolitej*

Dyskusja na temat wydarzeń na Wołyniu prowadzona jest w ostatnich latach z dużą intensywnością, a patronującej jej po stronie polskiej dwa pytania. Po pierwsze, w głosach części historyków i publicystów pobrzmiwia zdumienie, że do tak krwawych wydarzeń doszło na obszarze, gdzie w okresie międzywojennym polityka państwa polskiego nie była radykalnie wroga Ukraińcom, a może nawet przeciwnie - bo przecież niezależnie od tego, jak oceniamy poszczególne aspekty działalności wojewody Henryka Józewskiego²⁵, starał się on niewątpliwie wyjść naprzeciw niektórym postulatом strony ukraińskiej.

Kwestia druga wiąże się z niemożnością jednoznacznego wytyśnienia, dlaczego wydarzenia na Wołyniu przybrały tak niezwykle okrutną postać. W polskich opracowaniach, a zwłaszcza we wspomnieniach, piętują się opisy bezlitosnych zachowań ukraińskiej ludności i formacji militarnych, które w lapidarnym skrócie oddawała pisana „na gorąco” opinia Aleksandra Bocheńskiego, oskarżającego Ukraińców o bestialstwo „przechodzące [...] wszystko co umysł ludzki może sobie wyobrazić”²⁶.

Jeżeli się przyjrzymy temu, co pisano na temat relacji polsko-ukraińskich w Polsce w okresie międzywojennym, to widać na pewno, że ta tematyka bardzo mocno nurtowała część opinii publicznej. Raczej nie uświadamiano sobie natomiast znaczenia całej kwestii dla przyszłości Rzeczypospolitej. Do wyjątków należały głosy takie, jak Marii Dąbrowskiej, która prorokowała, że „Polska skręci kark na dwu sprawach, które stanęły przed nią do rozwiązania jako pierwsze zadanie niepodległego bytu. Na sprawie chłopskiej i sprawie ukraińskiej, w ogóle na sprawie mniejszości”²⁷. Gdy symbolicznym zbiegiem okoliczności obejrzała nową inscenizację *Wesela* Stanisława Wyspiańskiego w dniu wykonania wyroku na Wasylu Biłasiu i Dmytro Danyh/szynie²⁸, za-

²⁵ Herak Józewski (1892-1981), piśsudczyk, działacz Polskiej Organizacji Wojskowej w Kijowie, współpracownik Symona Petlury, wojewoda wołyński w latach 1928-1938, w okresie II wojny światowej prowadził działalność podziemną poza strukturami ZWZ-AK (red.).

²⁶ Gabinet Rękopisów BUW, 1385, t. I, k. 109, List A. Bocheńskiego do M. Dąbrowskiej, ndt (1943). Bocheński rezydował w tym czasie w swej rodowej siedzibie w Ponikwie (nieдалеко miasta Brody).

²⁷ M. Dąbrowska, *Dzienniki 1914-1965 w 13 tomach*, Warszawa 2009, t. 2, s. 52 (zapis z 21 VI 1934).

²⁸ Zabójcy Tadeusza Hołówki, skazani na karę śmierci za napad na urząd pocztowy w Gródku Jagiellońskim i zastrzelenie funkcjonariusza poliіi.